

יוזמת פנחס רוטנברג להקמת גזודים עבריים עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה

בהיסטוריוגרפיה היהודית והציונית נקשר עניין ראשיתם של הגזודים היהודיים בעת מלחמת העולם הראשונה באישיותו של ז'בוטינסקי.¹ ההקשר נחשב כוודאי וכמעט בלעדי, ואם יש שמזכירים גורמים נוספים בהקשר זה, הרי אין בכך כדי לערער על המוסכמה, אלא רק להזכיר את דבר מעורבותם העקיפה של אישים אחרים, או להוסיף הסברים אפולוגטיים לגבי מסויגותם, השלמה או החלקית, של מנהיגים אחרים בציונות מז'בוטינסקי ומדרכו בעת ההיא. סיפור הפרשה מסתמך על פירוט רוב על עדותו של ז'בוטינסקי עצמו בנידון, בין בספרו על הגזוד ובין במסתו האוטוביוגרפית.² ההיסטוריונים ששאלו את סיפורו והעתיקוהו לעיתים לתוך חיבוריהם דאגו אך מעט לבחננו בחינה ביקורתית ולרוב אף לא הוסיפו כל שיקולים משלהם, ובמידה שעשו זאת, סיפקו בעיקר סברות שבאו להאדיר את רוחב דעתו ותבונתו של ז'בוטינסקי ומיעטו במעמד ובהשפעה של זולתו, גם אם היה זה אדם שלא הביע הסתייגות מז'בוטינסקי ומתוכניתו.³

לאחרונה נמשכתי אל ענין הגזודים העבריים באקראי, כאשר עסקתי בבירור חלקו של בר ברוכוב ביוזמה להקמת האגודה Pro Causa Ebraica (למען העניין העברי) ובארגונה. האגודה קמה, באופן בלתי רשמי, במילאנו

1. Joseph B. Schechtman, *Rebel and Statesman. The Vladimir Jabotinsky Story*, Vol. 1, New York 1956 (להלן: שכטמן), pp. 207–215; Elias Gilne, *War and Hope*, New York 1969, pp. 39–42; י. יערייפולסקין, זאב ז'בוטינסקי, חייו ופעולתו, תל-אביב תרצ"א, עמ' 74 ואילך; "גזוד נהגי הפרדות", תולדות ההגנה, א', תל-אביב 1956, עמ' 433–448; שבתי טבת, קנאת דוד, חיי בן-גוריון, א', תל-אביב תשל"ז, עמ' 295–298, 320–328; יגאל עילם, הגזודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, תל-אביב 1973, עמ' 83–86; יצחק בן-צבי, הגזודים העבריים, אגרות, ירושלים תשכ"ז, עמ' י"ד ואילך.
2. זאב ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, א', ירושלים תש"ז, עמ' 108 ואילך, 136 ואילך; וגם הנ"ל, מגילת הגזוד, ירושלים תרפ"ט, עמ' 18–26.
3. כך שכטמן, הנוקט לשון "Jabo was charitable enough" כשהוא בא לספר ביחסו של ז'בוטינסקי למעשי רוטנברג בארצות-הברית (שכטמן, עמ' 210).

לקראת סוף אוגוסט או ראשית ספטמבר 1914, ורשמית ניתן פרסום לקיומה במרוצת מרץ 1915.⁴ הטיפול במוצאותיו של ברוכוב במילאנו, מראשית המלחמה ועד נובמבר 1914, הביאני להתעניין בפנחס רוטנברג.⁵ או אז נפרשה לפני תמונת אירועים סוחפת ומפתיעה ביותר. לפרישת היריעה הזאת הנני מבקש להקדיש את מאמרי.

ימים מעטים לאחר פרוץ פעולות האיבה נודמנו ברוכוב ורוטנברג זה עם זה במילאנו. הראשון נאלץ להימלט מווינה ואילו השני ניטלטל דרך קבע בין מילאנו לגנואה.⁶ את השניים הפגיש במילאנו דוד גולדשטיין, חברם וידידם המשותף, שהיה איש פועלי-ציון מאורגן, ומן הפעילים בפזורה האירופית של פועלי-ציון הרוסיים.⁷ בהתאם לתכנונים שנשקלו בווינה, בלשכת הברית של מפלגות פועלי-ציון, הוצרך גולדשטיין להשתלב, ולוא לזמן מה, בהנהלה הזמנית של הברית שעמדה לעקור את מושבה למילאנו באיטליה.⁸ ברוכוב, רוטנברג וגולדשטיין קיימו עוד באוגוסט 1914 כמה שיחות,⁹ שבהן נתבררו נקודות הקירבה והאפשרויות לעשייה מדינית משותפת. רוטנברג הביא עמו לשיחות שתי הנחות יסוד: א. קיים אינטרס עליון של הדמוקרטיה ושל הסוציאליזם לקדם את נצחונן של בעלות-הברית על מדינות ההסכמה. ב. יש לנצל את נסיבות המלחמה לצורך אינטרסים לאומיים יהודיים, הווה אומר – גיוס מתנדבים יהודיים כתשתית למשאומתן בין נציגות יהודית מוסכמת לבין בעלות-הברית לשם קביעת עתידה של ארץ-ישראל כמדינה יהודית. בקצרה – מתנדבים יהודיים תמורת מדינה. כלום הפקיע עצמו רוטנברג באותו זמן מכל זיקה אל המפלגה הסוציאל-רבולוציונרית (הס"ר)?¹⁰ זו סברה

4. א. אמפיתאטרו, "גורל פלשתינה", רוסקויה סלוב, 1915.3.(23)10 (רוסית), הועתק בראזסוויט, 1915.3.(28)15. המשרד של ההסתדרות הציונית בקופנהאגן הפיץ את המאמר בחוזר מיום 1.4.1915, אצ"מ Z3/616.
5. על פרטי הפרשה ראה מאמרי "בר ברוכוב בראשית מלחמת-העולם הראשונה", שרשים, ג', תל-אביב תשמ"ב, עמ' 191–212.
6. באראכאוו, "די היימישע און פרעמדע אידען אין איטאליען", די ווארהייט, 1915.22.5. (להלן: באראכאוו, "אידען אין איטאליען").
7. מידע רב נמצא בעזבונו באצ"מ K11/80.
8. ראה חוזר חזנוביץ לוועדים המרכזיים של מפלגות פועלי-ציון, ארכיון פועלי-ציון ארצות-הברית, ארכיון העבודה תל-אביב (להלן: אפצ"ה) תיק 88. III (78)24: ב. באראכאוו, "די כראנאלאגיע פון דעם אידישן קאנגרעס", דער אידישער קעמפפער, 1916.30.12.
9. באראכאוו, "אידען אין איטאליען".
10. ראה יערי-פולסקין, פנחס רוטנברג, האיש ופועלו, תל-אביב 1939 (להלן: יערי-פולסקין, רוטנברג), עמ' 83 ואילך.

רווחת, אולם אין לה על מה שתסמוך והיא כולה פרי של התבוננות במראית-העין לבדה.

למסקנה זאת הגעתי לאחר שעיינתי בגנזי סניף האוכרנה הפריסאי, הפתוח כעת למחקר בארכיון הובר שבסטאנפורד.¹¹ התעודות המצויות – ובעיקר אחדות שבהן עוד ידובר להלן – מלמדות כי רוטנברג כלל לא ניתק עצמו מן המפלגה הסוציאל-רבולוציונרית גם בעת שניסה להידבר עם נציגי הברית העולמית של פועלי-ציון במילאנו (ולאחר מכן עם וייצמן, אחדה-עם, זאנגוויל וז'בוטינסקי), וגם מאוחר יותר, כשפעל בארצות-הברית בתנועה למען הקונגרס היהודי.¹² הודות לזיקה למפלגה, הוא העביר לצידו את האגודה הסוציאל-רבולוציונרית בניו-יורק, שהיתה יהודית מעיקרה, וד"ר ז'יטלובסקי שניצב בראשה נעשה מניה וביה לידימינו. רוטנברג ישבראש בעת קבלת-הפנים החגיגית לצירה של הרפובליקה הרוסית – לאחר פברואר 1917 – בוריס א. באכמטיב, שהיה גם חברו למפלגה.¹³ שיבתו לרוסיה (יצא מארצות-הברית ב־11 ביולי) נעשתה בתנאים מועדפים, והוא לא סבל מעיכובים והשהיות בגבול הרוסי, שלא כאמיגרנטים פוליטיים שניסו לשוב לרוסיה באותו פרק זמן. משהגיע לפטרוגראד נתמנה מייד לתפקיד סגן המושל וב־3 בנובמבר (21 באוקטובר) אף נמנה עם ועדה עליונה של שלושה, שהופקדה על שמירת הסדר בבירה.¹⁴ זיקתו למפלגה תעמוד בעינה עוד חודשים רבים לאחר מהפיכת אוקטובר (קביעת המועדים המדויקים עדיין טעונה מחקר). מעשי רוטנברג במילאנו, בעת המשאומתן מסביב ל־P.C.E., אי אפשר איפוא שהיו מנוגדים לשיקולים שרווחו בחוגי הס"ר. אני נזקק לביטוי "חוגי הס"ר", לפי שאין לדון בסוציאל-רבולוציונרים ערב מלחמת-העולם הראשונה כבמפלגה ממוסדת, ממושמצת ומונהגת על-פי קו פוליטי מוסכם. המפלגה היתה מפוצלת לכמה מוקדים רעיוניים, ופנחס רוטנברג היה קשור למוקד האמיגרציוני שהתמקם בריביירה האיטלקית. עניין זה מתבאר היטב, כאמור, מתוך הדיווחים של שלוחת האוכרנה הרוסית

11. Hoover Institution Archives, Stanford, California, Okhrana files (להלן: הובר, אוכרנה).

12. על התנועה לכינוס הקונגרס היהודי באמריקה, ראה ברוך צוקרמאן, זכרונות, ב/ניו-יורק 1963 (יידיש), עמ' 49–76. ולאחרונה מחקרו המקיף של יהונתן פרנקל "The Jewish Socialists and the American Jewish Congress Movement", *Yivo Annual of Jewish Social Science*, Vol. XVI, 1976 (להלן: פרנקל) pp. 202-341

13. Yosa Szajkowski, *Jews, Wars, and Communism*, Vol. I, New York 1972, p. 129

14. יערייפולסקין, רוטנברג, עמ' 152 ואילך.

בפאריס, אשר עקבה אחר צעדיו וצעדי קבוצתו בריביירה בקפדנות ודיווחה על כך באורח סדיר לפטרבורג. עם הקבוצה נמנו הרמאן לופאטין, אלכסנדר אמפיאטרוב והיא הזדהתה עם ולאדימיר בורצב ואיליה י. פונדאמינסקי.¹⁵ עם פרוץ המלחמה כונסה התייעצות בלתי־רשמית של מנהיגי הס"ר באמיגרציה בבוגי־סיר־קלארנס (Baugy-sur-Clarens) שליד לוזאן בשווייץ ב־22 באוגוסט 1914.¹⁶ איליה פונדאמינסקי נשא בה את הרצאת היסוד. לדבריו, המלחמה היא במהותה התנגשות בין היונקריות הפרוסית לבין הדמוקרטיה האירופית. ומאחר ורוסיה, בשל טעמיה המיוחדים, נסחפה אל תוך המערכה ואין לה ברירה אלא לעמוד לימין אנגליה וצרפת – לא יוכל שיתוף־הפעולה הצבאי־פוליטי עם הדמוקרטיה שלא להטביע את חותמו על היחסים הפנים־רוסיים. פונדאמינסקי היה משוכנע שהממשלה הרוסית תיאלץ להשלים עם התרת הרצועה לקראת דמוקרטיזציה. חיזוק לדבריו מצא המרצה גם בעובדה ששגרירי אנגליה וצרפת נלוו לפמליית הצאר כשהלה הצהיר הצהרה בעניין עצמאותה של פולין. "גרירת רוסיה לתוך המלחמה יחד עם צרפת ואנגליה נגד גרמניה המיליטריסטית מוליכה בהכרח ולאחר לדמוקרטיזציה של רוסיה", טען פונדאמינסקי. עוד השתמע מדבריו שהניגוד המכריע שבו שרוי העולם הוא הניגוד בין הדמוקרטיה למיליטריזם וליונקריות הפרוסית, וכל הניגודים האחרים מתגמדים מאליהם וצריך שיוכפפו לצרכים המתבקשים מתוך הניגוד העיקרי. כלומר, על התנועה המהפכנית הרוסית לשקול את מחויבויותיה על־פי המסקנה שלעיל, ולהקהות את עוקצה של הפעילות המהפכנית. מסקנה נוספת מהשקפה זו היתה, שאף האיבה היהודית לרוסיה – איבה מוצדקת כשלעצמה, שכן מקורה בדיכוי המתמיד שנוהג המימסד השלטוני הרוסי ביהודים – צריך שתצומצם, תצטנע קמעו ותשועבד אף היא לניגוד העליון ולאינטרס העליון, מה גם שאובייקטיבית צפויים כבר בקרוב תהליכים שיעקרו מיסודה את אפליית היהודים במסגרת הדמוקרטיזציה הכללית.

15. הובר, אוכרנה, Cont. XIII b (1) Fol. 1E, 1912; Fol. 1D 1912 על תפקודו האפשרי של רוטנברג בחידוש ה"הסתדרות הקרבית" (בויבאיה אורגאניזאציה) של הס"ר ראה תעודה של מזרר המעקב אחרי המהפכנים הרוסים במשרת פאריס, Archive Nationale, Paris, F 7/12896, 22.7.1913
 Hoover Institution Archives, Nikolayewsky files. Cont. No. 232, Fol. 1. 16. הדו"ח פורסם ע"ו. ו. רודניב, מדברי ימי המפלגה, "סוּבוּדָה", פאריס (רוסית), דצמבר 1934, יולי 1936. ההתכנסות נרמזת גם בדיווח האוכרנה מפאריס לפטרבורג מן ה־11.1914.3(16), הובר, אוכרנה Cont. XVI b (3)

עמדת הקבוצה של בורצב-פונדאמינסקי לא נתקבלה על דעת הסוציאל-בולוציונרים כולם (המתנגדים נהו אחרי ויקטור צ'רנוב), אולם לא היה בכך כדי למנוע את הקבוצה מליזום צעדים ארגוניים ופוליטיים. בין היוזמות היתה גם עצומה שהוגשה למשרד-החוץ הבריטי, וקרוב לוודאי גם למשרד-החוץ הצרפתי. מי שהופקד על הגשת העצומה ועל ניהול המגעים היה פנחס רוטנברג. ואולם – כפי שכבר ציינתי, וזו טענתי הספציפית – רוטנברג טיפל בה בעת גם באספקט היהודי. כלום נעשה טיפולו בנידון על דעת המפלגה הסוציאל-בולוציונרית? לפי הערכתי, אכן ניתנה להתעניינותו של רוטנברג בנושא היהודי הסכמת סיעתו במפלגה, אף שאין לי כל כוונה לטעון שהתעניינותו באה לעולם ביוזמתה. מקור זיקתו של רוטנברג לנושא היה בו עצמו, ויש לקבל כאמינים את דבריו בחוברת שפירסם בניו-יורק.¹⁷ המפלגה – או ליתר דיוק הסיעה הנידונה בתוכה – רק ראתה בהתייצבות מאחורי יוזמה זו של רוטנברג ובעידודה צעד צודק ובעל חשיבות עליונה. וכל כך למה? היה ברור לס"ר שלא ניתן לגמד את שיעור איבת היהודים לרוסיה ולשכך את אהדתם הגואה לגרמניה בלא לערב בתהליך את מעורבותו של האינטרס היהודי בתוצאות המלחמה בזירה הפוליטית. הרעיון של עיסקה בין בעלות-הברית ליהודים על בסיס האינטרסנטיות הלאומית היהודית נראה איפוא קולע ביותר. מלבד זאת, נתעוררה הבעיה של אזרחי רוסיה היהודיים החייבים גיוס, הנפוצים על פני הארצות הנייטרליות וכן באנגליה, בצרפת ובאיטליה, והמסרבים בתוקף להתגייס לצבא הרוסי. לבטים דומים הטרידו גם את המהגרים הפוליטיים ממוצא רוסי, שחששו לחזור לרוסיה ולהתנדב שם לצבא פן יירדפו ויבולע להם.¹⁸ הללו העדיפו להתגייס ליחידות רוסיות מיוחדות בחזית הצרפתית. ממילא נבטה גם המחשבה בדבר אפשרות גיוסן של יחידות יהודיות רוסיות,¹⁹ ואז עלה הרעיון שגיוסן של יחידות אלה ייערך על-תנאי, במסגרת הידברות רבתי בין בעלות-הברית לבין נציגות רשמית של העם היהודי. התגייסות כזאת נשקלה בחיוב על-ידי תומכיה הרוסיים, כגורם המנטרל את האיבה היהודית לרוסיה ומסייע למאמץ של בעלות-הברית למגר את גרמניה.

הפקדת הנושא בידי רוטנברג אין בה כדי להפתיע. האפשרות לכך הוכשרה

17. פנחס בן-עמי (פ. רוטנברג), די נאציאנאלע ווידערבעלעבונג פון דעם אידישן פאלק, תורגם מרוסית על-ידי ב. ריווקין, ניו יורק 1915.

18. דיווח האוכרנה מפאריס, 16.2.(1.3)1915, הובר אוכרנה Cont. XVII b(2)/272

19. ב. באראכאוו, די סאציאליסטישע ברכה פאר דער מלחמה, די ווארהייט, ניו יורק, 29.9.1914

ככל הנראה על-ידי עצם האבחנה בקיומו של האלמנט האינטגרטיבי בשתי היוזמות כאחד, זו הרוסית הפטריוטית וזו היהודית – העניין שבהסכמת אהדת יהדות העולם לבעלות-הברית. זאת ועוד: קרוב לוודאי שבקרב הס"ר רווחה הדיעה שעניין סבלם של היהודים במשטר האוטוקרטי ברוסיה והצורך הדחוף להסב את אהדת יהדות העולם עשויים להיות מועילים ביותר בכל הקשור לשכנוע גורמי השלטון בבריטניה ובצרפת שיאותו לעודד בתקיפות את תהליכי הדמוקרטיזציה ברוסיה. מה גם שניתן יהיה להשתמש בצמרת היהודית בשתי הארצות הללו ובארצות הנייטרליות כדי להביא בפני אותם גורמי שלטון את דברה של רוסיה הדמוקרטית הפטריוטית.

מועמדותו של רוטנברג הוכשרה לטיפול במשימה זו גם על-ידי התעניינותו האישית ועל-ידי תרומתו הספציפית, ובראש וראשונה על-ידי מגעיו עם קבוצה רחבה של מדינאים יהודיים ולא-יהודיים באיטליה, שהיו שותפים ליוזמה להקמת P.C.E.²⁰ הללו הצליחו לבחון את הקרקע באיטליה עוד במרוצת חודש אוגוסט, ונתעודדו מן ההיענות החמה של חוגי משרד-החוץ ומשרד-המלחמה שם. לקראת סוף אוגוסט הומרץ ברומא קצב המגעים, בשל הסיכוי שנסתמן אז להשתלבותה של איטליה במלחמה לצד בעלות-הברית. איטליה נועדה לשמש בסיס לריכוזם של המתנדבים היהודיים מן הארצות הנייטרליות.²¹ החיול והאימון היו אמורים להיות כפופים למרותה ולתדרוכה של הממשלה האיטלקית. ציפיה זאת לקצב אירועים נמרץ, היא שדירבנה את בר ברוכוב ואת דוד גולדשטיין לכוון לאלתר במילאנו לשכה זמנית של ברית מפלגות פועלי-ציון ולקבל החלטה על הצטרפות ליוזמה להקים את P.C.E.²² אגודה זו תוכננה כארגון א-ציוני, שבמפורש אינו מזדהה עם מטרת ההסתדרות הציונית.²³ מטעם זה נראתה ההצטרפות של הברית העולמית של פועלי-ציון אפשרית וכשרה כאחת.²⁴ לקראת אמצע ספטמבר יצא רוטנברג למסעו הפוליטי בצרפת ובאנגליה.²⁵ כאמור, נועד המסע לבירורים בשני המישורים: א. לעניין הגשת העצומה הכללית של הס"ר לממשלות צרפת ובריטניה, ו-ב. לדיון בצדדים הכוללים של הפרויקט

20. ראה גם, באראכאוו, "אידען אין איטאליען"; יערי-פולסקין, רוטנברג, עמ' 87 ואילך.

21. רוטנברג אל גולדשטיין, 1.11.1914, אצ"מ K11/80.

22. באראכאוו, "אידען אין איטאליען".

23. שם.

24. ברוכוב ידע על כל האספקטים של פעילות רוטנברג וחייב אותם. ראה גם גלויות

רוטנברג אל גולדשטיין, 15.9.1914, אצ"מ K11/80.

25. גלויה אל גולדשטיין ממארכסיי, 11.9.1914, אצ"מ K11/80.

היהודי. סמוך ל־15 בספטמבר שהה רוטנברג בבורדו, שם הגיש את התזכיר שנגע לשאלה הכללית. השאלה עמדה להידון במועצת השרים הצרפתית,²⁶ והדיון התקיים ב־17 בחודש.²⁷ על תוצאותיו אין לנו מידע ברור,²⁸ אף שרוטנברג התבטא בנושא מתוך סיפוק.²⁹ בבורדו ובפאריס, בדרכו ללונדון, הוא קיים שיחות עם ג'יל גד, גוסטאו הרווה ומארסל קאשן.³⁰ ההידברות נערכה במגמה לגייס את הנהגת המפלגה הסוציאליסטית של צרפת (ששותפה בממשלת הרפובליקה) על מנת שזו תושיט עזרה למפלגת הס'ר בכל הקשור לשינויים שיש לחולל באופיו של המימשל הצארי. כמו כן ביקש רוטנברג את המלצות המנהיגים הצרפתיים לצורך שיחותיו עם מנהיג הלייבור הבריטי רמזיי מקדונאלד. בין השאר שילב רוטנברג גם את הסוגיה היהודית, ולפי הנראה זכה להבנה רבה מצד המתדיינים עמו.³¹

רוטנברג נעצר בגבול האנגלי, וכניסתו הותרה לקראת ה־23 בחודש ספטמבר. בו ביום התראה עם זאנגוויל, ולמחרת עם קאוואן; ב־27 או ב־28 לחודש נפגש עם וייצמן, ובהמלצתו נפגש גם עם אחד־העם.³² הפגישה העיקרית עם גריי נועדה לאחר ה־30 בחודש.³³ המברק של האוכרנה מפאריס לפטרוגראד ידע לספר כי לרוטנברג היתה המלצה לרמזיי מקדונאלד, על מנת שזה יעזור לו להגיש את עזומת המפלגה לאדווארד גריי, שר־החוץ. בעצומה תבעה המפלגה כי אנגליה תקבל על עצמה כעין התחייבות לעודד – בשלב זה

26. "העניינים הולכים למישרין. את השאלה נחוץ היה לפצל. עסקתי אך ורק בחלק הראשון, שיידון מחרתיים במועצה. הנני מקווה להישג." (מכתב רוטנברג אל גולדשטיין, 15.9.1914, אצ"מ K11/80). "המועצה" היא מועצת המדינה הצרפתית. ראה גם מכתב וייצמן אל אחד־העם, 3.12.1914, כתבי חיים וייצמן, אגרות, ז', ירושלים 1977, עמ' 104, וגם הערה 8 שם.

27. רוטנברג אל גולדשטיין, 15.9.1914, אצ"מ K11/80.

28. ראה הובין אל ברמסון, 18.11.1914, גנוז וייצמן, רחובות.

29. חיים וייצמן, מסה ומעש, ירושלים תש"ט, עמ' 170 ואילך.

30. מברק האוכרנה בפאריס, הובר, אוכרנה, Cont. XIII b, Fol. 3, No. 203, על גישת הרווה, ראה דיווח האוכרנה מפאריס, שם, Cont. XVIII b, 1325.

31. רוטנברג אל גולדשטיין, 24.9.1914, אצ"מ K11/80.

32. האוכרנה בפאריס דיווחה על ה־30 בספטמבר כיום בואו של רוטנברג ללונדון (מברק מן 5.10.1914). האיחור שבידיעתה על בואו אירע כיוון שהוא נחשף למודיעיה ברגע שהחל לפעול במישור הממלכתי. בין ה־23 ל־30 בספטמבר עסק רוטנברג בעיקר בעניינים היהודיים. רוטנברג אל גולדשטיין, לונדון 27.9.1914, אצ"מ K11/80; אגרות וייצמן, ז', אגרת 12; ת. וייצמן, מסה ומעש, עמ' 170.

33. לווייצמן אמר רוטנברג שהוא צריך לשהות בלונדון בשל יום הכיפורים. הדבר עורר תמיהתו. ת. וייצמן, מסה ומעש, שם.)

בצינורות דיפלומטיים – צעדים לתמורה שתביא עמה חירות מלאה ותנינה לאסירים פוליטיים, כינון ממשלה דמוקרטית מקרב נציגי כל המפלגות וזו תהיה אחראית בפני הפרלמנט, ביטול חוק ה-3 ביוני,³⁴ הקמת מועצת מדינה נבחרת, מתן עצמאות מלאה לפולין ולפינלנד ושוויון-זכויות ליהודים, מוסלמים ובני עמים אחרים.³⁵

חיים וייצמן גילה עניין בתוכניתו היהודית של רוטנברג. הם נפגשו וקבעו "סידורים" למקרה שהתוכנית תצא לפועל.³⁶ בין היתר הוערכה אישיותו של זאב ז'בוטינסקי כמי שיש לגייסו למען העניין וכמי שיכול לשמש בנציגות היהודית הרשמית שתנהל את המשא-ומתן, לכשיחל.³⁷

בחודש אוקטובר פחתה במקצת התלהבותו של וייצמן לכלל העניין. בין הסיבות לכך אפשר אולי למנות את העיכוב שחל באיטליה, שכן באוקטובר שקלו האיטלקים משא-ומתן עם מדינות ההסכמה, ולא יציאה למלחמה. לקראת ה-1 בנובמבר שוב הסתמנה באיטליה מגמה של הצטרפות למלחמה, ומאמציו של רוטנברג נכנסו בעקבות זה להילוך גבוה. בו ביום שיגר מברק לוייצמן וזה לשונו: "צאטי (לוצאטי) ואחרים נוטים לצידנו. התנאים הכלליים טובים. הברק סידורים שהוחלט עליהם. בוא. הברק לז'בוטינסקי שיבוא מייד לגנואה. הברקנו לניו-יורק. מחכים לתשובה עד יום רביעי."³⁸

במכתב אל דוד גולדשטיין פירט רוטנברג יותר. הוא דיבר על הצורך לחזור ולנסוע ללונדון ומשם לארצות-הברית. הוא תבע מגולדשטיין לצאת לשווייץ לאלתר, למצוא שם את ח.ג. ביאליק "ולהביאו הנה", על מנת שיצורף לנציגות הרשמית. כן נתכוון לנסוע לרומא יחד עם מאריו בולופיו, המזכיר של P.C.E., כדי לקבל היתר מן הממשלה שם להכריז על ריכוז מתנדבים יהודיים באיטליה במקום שיוקצה לכך "כמובן כאשר איטליה לא תהיה נייטרלית, וזה עשוי לקרות בימים הקרובים כמסתבר." כן תיכנן רוטנברג מרכזי חיל דומים באנגליה, ארצות-הברית ורוסיה. על צרפת לא דובר,

34. חוק פיזור הדומה השניה (1907.6.16]3) ושינוי שיטת הבחירות לדומה שהופעלה במערכת הבחירות לדומה השלישית. חוק ה-3 ביוני נחשב כחוק שביטל את כל הישגי מהפכת 1905.

35. מברק האוכרנה מפאריס, הובר, אוכרנה, Cont. XIII b, Fol. 3 No. 203. המקור לא נשתמר.

36. זו לשון השאולה ממברקו של רוטנברג אל וייצמן, אגרות וייצמן, ז', אגרות 25, 26. בין היתר אומר שם רוטנברג: "הברק סידורים שהוחלט עליהם."

37. שם, שם.

38. שם, שם. היום הרביעי הוא ה-4 בנובמבר 1914.

ואפשר שהיתה לכך התנגדות שם.³⁹ קרוב לוודאי שוייצמן שקל מחדש את כל הסידורים ולא נחפו לפעול. הפגישה עם לוצאטי נראתה לו כדי לגייסו למפעל ואין להניח שכוונת וייצמן היתה שונה מכוונותיו של רוטנברג.⁴⁰ אבל הוא לא שלח את המברק לז'בוטינסקי, בטענה שמקום הימצאו לא ידוע לו.⁴¹ גם בנובמבר 1914 לא נתממשו התחזיות של רוטנברג. איטליה עלתה שוב על מסלול דיפלומטי. לואיג'י לוצאטי הסתייג מן התוכנית.⁴² לעומת זאת בדצמבר חזרו וגאו התקוות. רוטנברג פנה להרכבת צוות יציג למשאומתן. בין האנשים שנשקלו לצורך זה היה שוב ז'בוטינסקי.⁴³ רוטנברג ניסה להיפגש עמו ברומא, אך הדבר לא עלה בידו.⁴⁴ למרות זאת קיבל ז'בוטינסקי את כל האינפורמציה על הלכי-הרוח שרווחו באיטליה בקרב אנשי P.C.E., לפני שירד למצריים. את עיקר האינפורמציה על רוטנברג מסר לו אלכסנדר אמפיתאטרוב, שכאמור היה איש יחסי-הציבור של המגמה הפטריוטית בקרב הס'ר הרוסיים, ודאג במיוחד להרבות מוניטין לרוטנברג ולתוכניותיו.⁴⁵ אך בזירת ההתרחשות הדיפלומטית באיטליה חלה שוב תפנית שלילית – האיטלקים חזרו בהם, וממילא נגנזו התוכניות. לרוטנברג לא נותר אלא לעודד את חברו וידימינו, דוד גולדשטיין, שנקלע לספקות: "שעל האיטלקים לא צריך שתהיה לנו הערכה פסימית שכזאת, הם יעשו הרבה."⁴⁶ באותו שלב עוד ניסה רוטנברג ליוזם הקמת כתב-עת שיבטא את המגמה הפוליטית שלו, וניהל לצורך זה משאומתן עם יעקב קלאצקין. כתב-העת אמור היה להתפרסם בלונדון בשווייץ.⁴⁷

לא אכנס לכל פרטי העליות והמורדות שידעו רוטנברג וחבריו, כשהם

39. רוטנברג אל גולדשטיין, 1.11.1914, אצ"מ K11/80.

40. אגרות וייצמן, ז', אגרות 45, 47.

41. שם, אגרות 26, 27.

42. רוטנברג אל וייצמן, 14.11.1914, גנוך וייצמן, רחובות.

43. מוגילביץ אל גולדשטיין, 20.12.1914, אצ"מ K11/80. לעניין גויס גם יצחק אפשטיין (ראה גם אגרות וייצמן, ז', אגרות 73, 77, 78).

44. מוגילביץ אל גולדשטיין (ראה הערה 43): ז'בוטינסקי שהה ברומא לקראת סוף נובמבר. לרומא נשלח אליו מכתבו של ד"ר האנטקה ב-24 בנובמבר 1914 ובו המלצה לקיים פגישות עם אישים יהודיים באיטליה. בין היתר הציע לו האנטקה להפגש עם פליצ'ה ראוונה. האנטקה אל נכון לא ידע על מעורבותו של הלה בענייני P.C.E. (אצ"מ Z3/86).

45. ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, חלק א', ירושלים תש"ז, עמ' 137.

46. רוטנברג אל גולדשטיין, 8.12.1914, אצ"מ K11/80.

47. שם, שם: ראה גם יעקב קלאצקין אל גולדשטיין, 1.1.1915, שם.

מיטלטלים בין ציפיות גואות לבין נסיגות מתסכלות, בחודשי החורף של ראשית 1915. די אם אומר שבחודש פברואר שוב נראה היה שאיטליה עומדת לגמור אומר להצטרף למלחמה לצד בעלות-הברית, ולקבוצת ההשתדלות היהודית-איטלקית ניתן אור ירוק. בו בחודש באה ההכרזה הפומבית על קיומה של ה-Pro Causa Ebraica.⁴⁸ בכנסי היסוד השתתפו אישים רמי-מעלה משדה הפוליטיקה, הכנסייה והמדע באיטליה.⁴⁹ רוטנברג ניצח על העניינים מאחורי הקלעים, בלא שיצטרף לוועד.⁵⁰ מי שיצג אותו היה דוד גולדשטיין, איש סודו, שהיה בעת ובעונה אחת גם נציגה של הברית העולמית של פועלי-ציון. הידיעה על כינון הוועד ועל תוכניותיו פורסמה על-ידי אלכסנדר אמפיתאטרוב ב"רוסקויה סלובו", במאמר תחת הכותרת "גורל פלשתינה", שראה אור בגיליון מן ה-22 במרץ (ה-9 במרץ לפי הלוח הרוסי). מאישיותו של המפרסם וגם מתוך צורת המאמר – ראיון שנערך במילאנו על-ידי שליחו של אמפיתאטרוב – אנו למדים שהנוסח שהובא היה מתוכנן מלכתחילה. בכתבה נאמר גם שרוטנברג כבר שוהה בארצות-הברית כדי לגייס שם תמיכה לרעיונותיו. המאמר עורר מבוכה, תדהמה וזעם בחוגים שונים של ההסתדרות הציונית. הלשכות בקופנהאגן ובברלין הריצו מכתבי אזהרה והסתייגות חריפים וביקשו לגייס דעת-קהל יהודית עויינת לסוג זה של תוכניות הרפתקניות.⁵¹ בו בזמן שיגר רוטנברג מברק לז'בוטינסקי ששהה במצריים לבוא ולהיפגש עמו באיטליה.⁵² ז'בוטינסקי נענה לאלתר, שהרי הנושא היה ידוע לו עוד מן השיחה שניהל בזמנו עם אמפיתאטרוב ברומא. לא ייפלא שהספיקו לשניים – לכשנפגשו בברינוודיו במחצית אפריל – עשר דקות של חילופי-דברים אידיאולוגיים כדי להגיע לכלל תמימות

Il Vessillo Israelitico, 28.2.1915, fasc. iv, p. 102; 15.3.1915 fasc. v, p. 130; 48 15.4.1915, fasc. vii, pp. 184–186; Mentre L'azione comincia, La Settimana Israelitica, A. vi, No. 5, 5.2.1915

49. פסקואלה וילארי, לואיג'י לוצאטי, סאבאטינו לופו (מחזאי), ג'וספה טוניולו (כומר), לימים ממנהיגיה של הדמוקרטיה הנוצרית), ג'ואירי מאצצוני, ג'וספה אוטולונגי, אמיליו באקי (מנהיג סוציאליסטי), פרופ' אריסטידה פיורנטינו, ויארה מומיליאני.

50. בפרסומים הרשמיים של אנשי P.C.E. הוזכרה זיקתו של רוטנברג לעניין בתגובות של פליצה ראוונה על הסתייגותו של ליאון חזנוביץ בשם הברית העולמית של מפלגות פועלי-ציון בעניין רוטנברג והגזודים, (La Settimana Israelitica, A. VI, No. 24, 17.6.1915)

51. מכתב הלשכה בקופנהאגן, 1.4.1915, אצ"מ Z3/616, Z3/87.

52. ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, עמ' 131.

דעים.⁵³ השיחה עסקה גם בכמה עניינים מעשיים, שהדיווח עליהם הגיע לידינו באמצעות ז'בוטינסקי:⁵⁴ א. ז'בוטינסקי מודה שרוטנברג שכנע אותו בצדקת טרומפלדור בכל הקשור לגיוס גזוד נהגי הפרדות, שהרי שילובם של היהודים במלחמה יכול להיעשות באמצעות יחידות שונות, לפי צורכי המלחמה; כמו כן שוכנע ז'בוטינסקי בכך שאין להגביל את הלוחמה לחזית ארץ-ישראל, אם מבקשים שהיא תשרת את האינטרס הלאומי היהודי בנסיבות הנתונות. ב. ז'בוטינסקי ורוטנברג קבעו כעין חלוקת תפקידים ביניהם: ז'בוטינסקי אמור להישאר באירופה ולייצג בה את הנושא, ואילו רוטנברג אמר לשים פעמיו לארצות-הברית. ראוי לציין שתוכניתו של רוטנברג להגיע לארצות-הברית נקבעה עוד קודם לכן, ורק עתה נמסרה לידיעת ז'בוטינסקי, שלא הביע התנגדות, ואולי אף לא נדרש לתת את הסכמתו. לא היה ספק בחשיבות קיום תעמולה למען הרעיון בקרב יהודי ארצות-הברית. הללו היוו באותו זמן את הריכוז היהודי ההמוני, החזק ביותר ובעל העוצמה הפיננסית הגדולה ביותר בקרב הארצות הנייטרליות. מלבד זאת נעשתה יהדות אמריקה למוקד של אהדה לגרמניה. הצטיינה בכך העיתונות היהודית בניו-יורק, אשר נודעה לה השפעה ניכרת: היא לא חדלה מלגנות את רוסיה על פגיעותיה ביהודים.⁵⁵ הד"ר יצחק שטראוס מגרמניה, חבר "הוועד למען המזרח", שפעל בקרב ההסתדרות הציונית, עשה כל שביכולתו כדי לעודד הלכירוח פרו-גרמניים. גם שמריהו לזין נקט קו דומה.⁵⁶

לתעמולה למען רעיון ההידברות הפוליטית בין יהדות העולם לבין בעלות-הברית נודעה איפוא חשיבות עליונה לא רק מן הבחינה הקונקרטית, אבל גם מבחינת היערכותן של ארצות-הברית נוכח הצדדים הלוחמים. לתפקיד זה הועיד עצמו רוטנברג גם מפני שהבין את חשיבות העניין לאינטרס היהודי שלו, וגם כיוון שהדבר עלה בקנה אחד עם השקפות סיעתו במפלגת הסוציאל-רבולוציונרים, שכאמור ראתה בניטרול איבת היהודים לרוסיה משימה שיש לשקוד עליה בכל מחיר. התשתית הדיפלומטית

53. שם, עמ' 137.

54. שם, שם.

55. ניכרו מאוד בתעמולתם ה"פארווערטס" וה"טאג". גם ב"די ווארהייט" סולק העורך מילר, שהפגין אהדה לבעלות-הברית, והוחלף עלידי הוויקמאן, שאהד את מעצמות המרכז, ראה גם ברוכוב אל חזוביץ, 15.12.1914, אצ"מ A277/8.

56. שמריהו לזין אל האנטקה, 2.7.1915, 3.9.1915, 19.10.1915, איגרות שמריהו לזין (מבחר), תל-אביב 1966, עמ' 334-343.

לתוכניותיו של רוטנברג, ולימים גם של ז'בוטינסקי, נתגלתה כרעועה ביותר: מדינות-הברית, כולל איטליה לכשהצטרפה למלחמה, לא היו מוכנות להיכנס להיזכרות ולקבל על עצמן את כל המשתמע מעסקת-החבילה עם היהודים.⁵⁷ נכזבו ציפיותיו של רוטנברג להכרזות מפורשות בארצות-הברית, לכשהגיע לשם בעשור האחרון של מאי 1915.⁵⁸ לא נותר לו אלא להשתלב בתנועה למען הקונגרס היהודי (דפוס ארגוני שיש לראותו כמכוון מלכתחילה לאפשר את ניטרול ההסתדרות הציונית) כשהוא, רוטנברג, שומר לעצמו את האופציה לפרוש בפני ההנהגה שתיבחר את הפרוגרמה המלאה שלו, אם וכאשר יהיה לה כיסוי דיפלומטי-פוליטי.⁵⁹ מתוך כורח להתפשר נאלץ רוטנברג להשלים אף עם צנזורה על החוברת שהוציא, שדרשה להשמיט את כל הקטעים שרמזו במפורש לעניין הלגינות היהודיים.⁶⁰

המאבק סביב עניין כינוסו של הקונגרס היהודי חיפה על הקיטוב בקרב הקבוצות הציבוריות היהודיות בין אהדה לבעלות-הברית לבין האהדה לגרמניה.⁶¹ כך למשל התביעה שהקונגרס, לכשיקום, יתגייס למאבק על שיווי-זכויות והענקת זכויות לאומיות ליהודים בכל הארצות – הביכה את רוסיה, וממילא את בנות-בריתה אנגליה וצרפת, ופעלה להעמקת האהדה לגרמניה. לעומת זאת, התביעה לחירות העשייה היהודית בארץ-ישראל ולמדינה יהודית, עשויה היתה להביך את תורכיה, וממילא את גרמניה, ופעלה מעיקרה לטובת בעלות-הברית או לפחות לטובת עמדה של נייטרליזציה אוהדת. ואכן, רוטנברג נהג להדגיש בהופעותיו בארצות-הברית ששיווי-זכויות והענקת זכויות לאומיות ליהודי רוסיה יוכל לבוא רק כתוצאה של ההתעוררות המהפכנית והדמוקרטית ברוסיה עצמה, ולא יתכן שיהיה

57. וייצמן הקדים להבין שאין מקום להמר על התחייבות מתואמת של הקואליציה כולה וניהל מדיניות שביקשה להיות מוסכמת עם בריטניה בלבד. ראה למשל: אגרות וייצמן,

ד', אגרות 134, 147, 154.

58. רשמית הגיע רוטנברג לארצות-הברית רק ביוני 1915. אבל למעשה שהה שם כבר בסוף מאי והכין את הופעתו הציבורית עליידי נסיונות הידברות עם אישים פוליטיים שונים.

59. ברוך צוקערמאן, "די פועלי ציון און די אידישע קאנגרעס באוועגונג", דער אידישער ארבייטער (ניו יורק) 10.10.1930; הנ"ל, זכרונות, ב', ניו יורק, 1963, עמ' 60 ואילך; הנ"ל, "פנחס רוטענבערג", עסייען און פראפילן, תל-אביב 1967, עמ' 190–204.

60. י. בן-צבי, הקדמה להוצאה העברית של פנחס רוטנברג, תחייתו הלאומית של העם היהודי, חיפה, תש"ג; וגם חליפת המכתבים בין בונצ'יק לאהרנרייך, אפצא"ה, חיק III 24 (73).

61. פרנקל, עמ' 202–341.

פועל-יוצא של תכתיב בינלאומי. לעומת זאת, הסדר בעיית ארץ-ישראל הוא בגדר סוגיה דיפלומטית-בינלאומית מובהקת ושומה על ההנהלה של הקונגרס היהודי העולמי (הממשלה, בלשון רוטנברג) לטפל בו. הניסיון לפרש את המאבקים סביב לכינוס הקונגרס היהודי בארצות-הברית במרוצת מלחמת-העולם הראשונה כפועל-יוצא של ניגודים בין פלוטוקרטיה פטרנליסטית מחד גיסא לבין דמוקרטיה לאומית של המוני העם מאידך גיסא, אין בו כדי למצות את העניין. יש לשים לב לחשש שקינן בקרב אוהדי בעלות-הברית, שהתמקדו דווקא ב־American Jewish Committee ובקבוצות הקשורות בו, מכך שהקונגרס ינוצל כבמה להוקעת רוסיה, וממילא יועיל למאמץ התעמולה הגרמני. ואולם טיפול בנושא זה שוב חורג ממסגרת המאמר.⁶²

היחסים בין ז'בוטינסקי לרוטנברג⁶³ לאחר צאתו של האחרון לארצות-הברית הושפעו כנראה מן הטקטיקה שננקטה על-ידיהם משנתברר שנשמטה הקרקע הדיפלומטית מתחת לפרוגרמה הפוליטית שלהם: רוטנברג עירב עצמו בתנועה למען הקונגרס היהודי, על המגבלות שהטילה עליו, בעוד שז'בוטינסקי נתן פומבי לתוכניות העסקה הצבאית-דיפלומטית, כשהוא תוקף את ההסתדרות הציונית על מחדלה בנידון.⁶⁴ ככל הנראה, התנגד רוטנברג לקו זה, וניסה להניא את ז'בוטינסקי מן המגמה הזו.⁶⁵ לגבי דידו, היו המאמצים להידברות בדבר מתנדבים תמורת מדינה צריכים להתנהל מטעמו של גוף שאינו כפוף להסתדרות הציונית ואינו מוזהה עמה, ואפילו יהא זה גוף שמעורבים בו לא-יהודים, כמו באיטליה. ברור היה לו, שההסתדרות הציונית אינה יכולה להתייצב בראש ניהול המשאומתן. התנגדותה הרשמית היא

62. על האשמתו של לואי מארשאל כי בחוגי הקונגרסיסטים יש מרגלים גרמניים, ראה די ווארהייט, 4.10.1915; וגם מאמר המערכת, "די קאנפערענץ פון 3-טן אקטאבער", דער אידישער קאנגרעס, 8.10.1915; וגם הרשימה "די שטילע טעע קאנפערענץ", שם. על גישת מארשאל לבעיית הקונגרס ראה מאמרו "War and the Jewish Question" (Speech at the Kehillah convention), *The American Hebrew*, 30.4.1915; וגם תרגום מדוות על הישיבה שהופץ על-ידי A.J.C., ראה American Jewish Archives, L. Marshall Papers, Cylinder No. 27, p. 3; וגם מכתבו של לואי מארשאל לאברהם גולדברג עורך "דאס אידישע פאלק", 8.10.1915, שם.
63. לא נשתמר ולואי מכתב אחד משל רוטנברג לז'בוטינסקי.
64. וי. ז'בוטינסקי, "אקטיוויזם", די טריבונע, קופנהאגן, 15.10.1915; "צוריק צום טשארטער", שם, 15.11.1915; "מיר און די טערקיי", שם, 1.12.1915; "לעגיאן", שם, 20.12.1915; "די האפנונגען אויף דייטשלאנד", שם, 20.1.1916. ועוד.
65. הוראס קאלן אל אלפרד צימרן, Horace Callen Papers, American Jewish Archives, Hebrew Union College, Cincinnati, 32/20, 1.11.1915.

מחוייבת המציאות ויש לקבלה ככורח השעה, ובשום פנים אין לערער עליה בפומבי. מבחינה זאת היה רוטנברג קרוב יותר לדעתו של חיים וייצמן, שלא חדל מלקוות שתוכנית ההתנדבות היהודית תמורת התחייבות מדינית תצא את הפועל.